

نگاهی به سیاست در دانشنامه امام علی (ع)

عنوان کتاب: جلد ششم دانشنامه‌ی امام علی (ع)؛ «سیاست»

مؤلف: گروهی از نویسندگان، زیر نظر علی اکبر رشاد

ناشر: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ اول: تهران، ۱۳۸۰

قطع وزیری، ۴۴۸ صفحه

نگاهی کلی در آغاز

«دانشنامه‌ی امام علی (ع)» عنوان مجموعه‌ای ۱۳ جلدی از مقالاتی است که درباره‌ی زندگی، شخصیت، آثار، اندیشه‌ها و سیره و روش امیرمؤمنان علی بن ابیطالب، به مناسب سال امام علی (ع) (۱۳۸۱ شمسی) از سوی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه‌ی اسلامی، زیر نظر آقای علی اکبر رشاد و به قلم دهها تن از پژوهشگران و دانشوران حوزوی و دانشگاهی تدوین و نشر یافته است.

● مقالات دانشنامه یکصد و ده عنوان است که در متجاوز از ۶۰۰۰ صفحه در قطع وزیری با چاپ مناسب و زیبا و دارای نزدیک به ۳۰۰۰ مدخل فرعی فراهم شده است. در این مجموعه کوشش شده است که اهم

مسایل و مباحث مرتبط با امام علی (ع) از زوایای گوناگون تاریخی، فقهی و حقوقی، حدیثی، کلامی و تفسیری، و سیاسی و اجتماعی و اقتصادی و اخلاقی بررسی گردد و منابع طراز اول نیز در این باره (همچون نهج البلاغه و غررالحکم و...) معرفی شوند.

● این اثر در سال ۸۱ و ۸۲ به عنوان پژوهش برتر حوزه‌ی دین پژوهی و سپس کتاب سال جمهوری اسلامی ایران شناخته شد و هدایایی به آن تعلق گرفت و مراسمی نیز در تجلیل از آن در قم و تهران برگزار گشت.

● از مزایای این دانشنامه، پرداختن به برخی از مسایل فکری و فرهنگی و اجتماعی دوران حاضر با رویکردی عقلی - تحلیلی و گاه انتقادی و مبتنی بر رهنمودهای امام علی (ع) است و این امر دانشنامه را از سایر مجموعه‌های مشابه که عمدتاً نگرش نقلی و گردآورانه دارند، ممتاز می‌کند.

● از دیگر مزایای این مجموعه، نشر خوب و خوشخوان (در غالب موارد) و ویرایش یکدست آن است که به همراه فهرست‌ها و منابع فراوان و نمایه موضوعی و چکیده‌ی کل مقالات در مجلدی جداگانه (با عنوان درآمد)، استفاده از آن را آسانتر و کاملتر می‌کند.

● از مزایای دیگر دانشنامه، حضور عالمانه‌ی برخی از صاحب‌نظران نامدار پژوهش در عرصه‌ی شناخت امام علی (ع) و نهج البلاغه پژوهی است. استادانی همچون؛ جوادی آملی، علامه عسکری، دکتر شهیدی، محمدهادی معرفت، سیدمحمد علی ایازی، دکتر محقق داماد، رضا استادی، علی دوانی، سیدجعفر مرتضی عاملی، داود الهامی، رسول جعفریان و محمد حسین ساکت که معرفی اجمالی همه‌ی آنها و دیگر نویسندگان نیز در مجلد «درآمد» آمده است.

برخی دیگر از نویسندگان مقالات نیز اگر چه از نامداران این عرصه‌ها نبوده‌اند، اما تلاش و همت مخلصانه‌ی خویش را به آستان آسمانی امام متقین عرضه داشته و حتی الامکان چیزی از همت والای خود را در این راه کم نگذاشته‌اند.

● در کنار مزایای بسیار دانشنامه شاید بتوان گفت که برخی از مقالات نیز خالی از نگاه تبلیغی و ترویجی نیست و این امر، گاه مجموعه را از نگاه توصیفی یک دانشنامه دور می‌کند. از سویی به برخی از موضوعات لازم کمتر پرداخته شده و یا به اجمال و کلی‌گویی بسنده گردیده، ولی از سوی دیگر برخی از مطالب در بسیاری از مقالات تکرار شده و یا تطویل و تفصیل غیر ضرور یافته است. گرایش به برخی از مشهورات و شعارزدگی و تأثیرپذیری از جوّ روز نیز گاه برخی از مقالات را از باریکه‌ی صعب‌العبر و دشوار روحیه‌ی علمی نقادانه و محققانه و بی‌طرفانه تا حدی دور کرده است. با همه‌ی اینها نگرش تطبیقی، تحلیلی و تاحدّی نوگرایی و تنوع مطالب و کثرت منابع در اکثر مقالات مشهود است و ستودنی. در این مختصر نیز قصد بررسی تفصیلی این مجموعه‌ی مفصل و پرنکته نیست و فعلاً مجال نقد آن هم نبوده و هدف اصلی، معرفی اجمالی آن بویژه جلد ششم (سیاست)، از این مجموعه ارزشمند می‌باشد.

ساختار موضوعی و فهرست کلی مجلدات دانشنامه

مدخل‌های اصلی دانشنامه شامل ده محور و موضوع عمده است که هر کدام در یک یا چند مجلد به شرح زیر فراهم گشته است:

جلد اول تا سوم: به ترتیب با عنوان «حکمت و معرفت»، «مبدأ و معاد»،

«نبوت و امامت» عمدتاً به مباحث عقلی و کلامی ای همچون عقل، وحی، فطرت، توحید، ایمان، جبر و اختیار، قلمرو دین و علم غیب پرداخته است. عنوان جلد چهارم «اخلاق و سلوک» است که در آن به حیات عارفانه امام (ع)، مبانی اخلاقی، تربیت، سعادت، عبادت، دعا، تقوا و... پرداخته‌اند. جلد پنجم درباره‌ی «حقوق» است و در آن به مباحثی همچون حقوق متقابل مردم و حکومت، حقوق بشر، آیین دادرسی، جرم‌شناسی و فقه امام علی (ع) پرداخته شده است.

جلد ششم با عنوان «سیاست» که مورد نظر مقاله‌ی حاضر است، خود دارای ۱۰ مقاله است که با تفصیل بیشتری در پی خواهد آمد.

جلد هفتم «اقتصاد» با مباحثی همچون سیره‌ی اقتصادی امام (ع)، بیت المال، بازار، فقر و غنا، زهد و... تنظیم شده است.

جلد هشتم و نهم درباره‌ی «تاریخ» و مشتمل است بر مطالبی همچون زیست‌نامه‌ی امام علی (ع)، غدیر، سقیفه، فدک، اصحاب امام، نجف، کوفه، قاسطین و مارقین و ناکثین.

جلد دهم و یازدهم با عنوان «سیره» شامل مطالبی از این گونه است: روایات امام علی (ع)، فضایل امام (ع)، تأثیر امام (ع) بر ادبیات فارسی و فرهنگ و تمدن اسلامی و مظلومیت امام (ع).

و سرانجام جلد دوازدهم «مرجع‌شناسی» عنوان دارد که در آن اهم منابع مربوط به امام علی (ع)، همچون نهج البلاغه، اسناد، شروح و مستدرکات آن، مصحف امام، دیوان امام، غررالحکم، الغدیر، عقبات الانوار، کتاب الجمل، الغارات، کتاب سلیم بن قیس، مسند امام علی (ع)، موسوعه امام علی (ع) و واقعه‌ی صفین مورد معرفی و بررسی قرار گرفته‌اند.

مجلد «درآمد» هم اختصاص به نمایه الفبایی موضوعات، منابع، فهرست‌ها، چکیده مقالات و معرفی نویسندگان آنها دارد.

سیری کوتاه در جلد ششم با عنوان «سیاست»

پس از این مرور کلی و آشنایی اجمالی با مجموعه‌ی دانشنامه، اینک مناسب است تا توقف کوتاهی در کنار جلد ششم داشته باشیم و نخست ۵ مقاله از مقالات دهگانه‌ی آن را - که محتوای سیاسی بیشتری دارند - به شرح زیر از نظر بگذرانیم:

۱- امام علی (ع) و سیاست

علی ذوعلم

در این مقاله پس از مباحثی چون چیستی، اهمیت و جایگاه سیاست، مبانی معنوی و اخلاقی سیاست در نگاه علی (ع)؛ اهداف سیاست از دیدگاه امام علی (ع)، تأمین امنیت جامعه، ساماندهی اوضاع اجتماعی و فرهنگی و تربیتی مردم و رونق اقتصادی و آبادانی سرزمین‌ها بیان شده و در بخش پایانی مقاله از مهمترین ارکان و قواعد حکومت علوی چنین یاد شده است:

- پابندی به قرآن و سنت

- عدالت محوری و حق‌مداری

- توجه به محرومان

- مشورت

- نقدپذیری

- برنامه‌ریزی

- مردم‌مداری

و برابری در حقوق.

۲- اهداف و آرمانهای حکومت

محمد سروش

از مهمترین این اهداف در این مقاله؛ تقدم عدل و ارزشهای معنوی بر دیگر ارزشها، اقامه‌ی حدود و توزیع ثروت، و اجرای احکام الهی دانسته شده است.

۳- آسیب‌شناسی حکومت

سیدصادق حقیقت

چیستی آسیب‌شناسی، ضرورت آن و نیز انواع سیاسی، نظامی، اقتصادی، فرهنگی-اجتماعی و قضایی آن در این مقاله از منظر امام علی (ع) بررسی شده است. به عنوان نمونه ظلم و استبداد، تهدید آزادیها و ضعف مدیریت از اهم آسیب‌های سیاسی و در بخش قضایی؛ ورود ناصالحان به عرصه‌ی قضاوت، نیازمندی مالی قاضیان، عدم وجود امنیت شغلی آنان، عدم نظارت بر کار قضاات و حاکمیت روابط در امر قضا، در زمره‌ی این آسیب‌ها قرار دارند.

۴- ساختار حکومت امام علی (ع)

محسن مهاجرنیا

پس از بررسی ساخت قدرت در عصر خلفای پیش از امام (ع)، این ۳ رکن در حکومت ایشان دیده شده است:

- نهاد خلافت و کار ویژه‌های آن
- نهاد امارت و ولایت و وظایف والی که از جامع‌ترین احکام والیان، عهدنامه‌ی مالک اشتر است.

- نهاد کارگزار و عوامل مهم اجرایی

سپس به بعد نظارت و اصلاح ساختاری‌ای که امام (ع) معمول داشتند پرداخته و بر آن تأکید شده است.

۵- جامعه‌ی آرمانی

سیدعباس نبوی

۶- امام علی (ع) و مخالفان حسن یوسفیان و احمدحسین شریفی
در آغاز موضع‌گیری امام در برابر غضب خلافت و بیان دلایل برتری خویش، بهانه‌های مخالفان برای کنار نهادن امام همچون جوانی، شوخ طبعی، سخت‌گیری امام در اجرای عدالت بررسی شده و سپس شیوه‌ی امام در ابراز مخالفت و خودداری از بیعت داوطلبانه، انتقاد از خلفا و حمایت ایشان از منتقدان سیاسی مطرح شده است.

در بخش دیگر مقاله، مخالفان سیاسی در دوران خلافت امام و علل مخالفت و بهانه‌های آنها و در مقابل شیوه‌های امام در برخورد با آنان همچون گفتگو، مدارا، قاطعیت، پرهیز از شروع جنگ و رعایت جوانمردی مطرح شده است.

۷- امر به معروف و نهی از منکر سیدحسن اسلامی

۸- عوام و خواص سیدعلی میرموسوی

۹- هدف و وسیله احمد مبلغی

۱۰- جهاد محمدحسن قدردان قراملکی

سایر مقالات مجموعه کمتر از مقالات یاد شده، سیاسی هستند و بعد اجتماعی یا نظامی آنها غلبه دارد؛ همچون «جامعه‌ی آرمانی»، «امر به معروف...» و «جهاد». و از اینرو فقط از آنان و نویسندگانشان نام بردیم.

جمع‌بندی

۱- هدف جلد ششم دانشنامه از اهداف کلی آن جدا نیست، اما هدف اختصاصی آن نشان دادن جلوه‌ها و عرصه‌هایی از اسلام سیاسی در سیره و سخنان امام علی (ع) بوده است. رویکرد اصلی نویسندگان نیز پاسخ‌گویی به

برخی از پرسشها و نیازهای جامعه‌ی معاصر ما در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی بوده است. در دیدگاه همه یا اغلب نویسندگان، دین اسلام دارای مبانی و آموزه‌ها و ظرفیت‌های سیاسی قابل توجهی است که در سخنان و عملکرد امام علی (ع)، بویژه در سند دینی و تاریخی مهمی همچون نهج البلاغه نمود یافته است و بهترین الگوی حکومت دینی و معیار سنجش دینی بودن حکومت‌ها تواند بود. در نظر نویسندگان، حکومت امام علی (ع) نه فقط از نظر شیعیان بلکه از منظر اسلامی و حتی از نگاه جهانی و انسانی حکومت ایده‌آل و آرمانی‌ای است که در عمل تحقق یافت.

۲ - جلد ششم و بویژه مقالات سیاسی تر آن، به اعتراف پدیدآورندگان مجموعه، مصداق بحر در کوزه است. چرا که هنوز جای کارهای بسیار بیشتری در تاریخ، سیره و سخنان امیرمؤمنان علی (ع) از منظر سیاسی خالی است و این مجموعه به سهم خود گامی است در این راه دشوار، ناهموار و طولانی. گامی که البته در مقایسه با کارهای مشابه و پیشین ستودنی است.

۳ - یکی از بهترین کارهای مشابه و قابل توجه که آن نیز در سال امام علی (ع) عرضه شد، مجموعه‌ی ۱۲ جلدی دیگری به عربی با عنوان «موسوعة الامام علی بن ابیطالب» است که زیر نظر حجت الاسلام محمدی ری شهری و از سوی مؤسسه‌ی دارالحدیث انجام گرفت. در آن مجموعه نیز - که شایان معرفی و بررسی جداگانه و مبسوط می‌باشد -، در ضمن مجلداتی به مسایل سیاسی دوران حضرت علی (ع) پرداخته شده و ترجمه فارسی آنها نیز در مجلد جداگانه‌ای به نام «سیاست‌نامه‌ی علی (ع)» عرضه شده است. تفاوت مهم اثر اخیر و کتاب مورد بحث ما، تحلیلی‌تر بودن دانشنامه و تألیفی و تاریخی‌تر بودن (از نظر گردآوری متون اصلی) موسوعه و

سیاست‌نامه‌ی علی (ع) است.

۴ - یک نتیجه‌ی مهم و شاید مهمترین نتیجه‌ی بحث‌های گوناگون جلد ششم دانشنامه این است که دوران حکومت امام علی (ع) هر چند دیر نپایید و به ظاهر در کام مشکلات گوناگون درگیر ماند و تداوم نیافت، اما سیره‌ی حکومتی آن امام بزرگوار توانست که هم در نظر و هم در عمل؛ اصل بسیار مهم لزوم توأم کردن اخلاق و سیاست را به ظهور برساند. امام علی (ع) موفق‌ترین و تابناک‌ترین الگوی ابدی پیوند اخلاق و سیاست و یا دین و سیاست بود، چرا که قدرت را برای حفظ دین و تحکیم و تقسیم مکارم اخلاقی خواست و هیچگاه بر سریر قدرت ذره‌ای از اصول و ارزشهای دینی و اخلاقی دور نماند و حتی در ترجیح یکی از این دو، قدرت خود را قربانی بنیادهای دینی و اخلاقی خود ساخت. و این بود درس ماندگار و فرا تاریخی آن امام بی‌نظیر که او را اسطوره‌ی حق پرستی و ستم‌ستیزی و عدالتخواهی قرار داد. پیشوایی که هیچگاه بر سر اصول خود با دشمنان کینه‌توز و رنگارنگ (قاسطین و مارقین و ناکثین و...) معامله نکرد و هرگز ذره‌ای از حق و عدالت به نفع قدرت و حکومت چند روزه فروگذاری و عقب‌نشینی ننمود.

پژوهشگر و نویسنده:

حسین علیزاده